

Торайғыров университетінің  
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ  
Торайғыров университета

---

# ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Экономикалық сериясы  
1997 жылдан бастап шығады



# ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Экономическая серия  
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3552

---

№ 2 (2025)  
Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ**  
**Торайгыров университета**

**Экономическая серия**  
выходит 4 раза в год

---

**СВИДЕТЕЛЬСТВО**

о постановке на переучет периодического печатного издания,  
информационного агентства и сетевого издания  
№ KZ93VPY00029686

выдано  
Министерством информации и коммуникаций  
Республики Казахстан

**Тематическая направленность**  
публикация материалов в области экономики, управления,  
финансов, бухгалтерского учета и аудита

**Подписной индекс – 76133**

<https://doi.org/10.48081/NVZW5116>

---

**Бас редакторы – главный редактор**

Давиденко Л. М.  
*доктор PhD*

Заместитель главного редактора  
Ответственный секретарь

Гребнев Л. С., *д.э.н., профессор*  
Шеримова Н. М., *доктор PhD*

**Редакция алкасы – Редакционная коллегия**

|                    |                                              |
|--------------------|----------------------------------------------|
| Шмарловская Г. А., | <i>д.э.н., профессор (Беларусь);</i>         |
| Кунязов Е. К.,     | <i>доктор PhD, доцент;</i>                   |
| Алмаз Толымбек,    | <i>доктор PhD, профессор (США);</i>          |
| Мукина Г. С.,      | <i>доктор PhD, ассоц. профессор, доцент;</i> |
| Дугалова Г. Н.     | <i>д.э.н., профессор</i>                     |
| Алтайбаева Ж. К.,  | <i>к.э.н.</i>                                |
| Мусина А. Ж.,      | <i>к.э.н., ассоц. профессор, доцент;</i>     |
| Титков А. А.,      | <i>к.э.н., доцент;</i>                       |
| Шокубаева З. Ж.    | <i>технический редактор.</i>                 |

---

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели  
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов  
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

<https://doi.org/10.48081/JLCC9020>

**\*О. В. Мишулина<sup>1</sup>, Н. С. Горелова<sup>2</sup>, М. Т. Кулубеков<sup>3</sup>,  
А. Ж. Кулубекова<sup>4</sup>, С. Е. Сулейменова<sup>5</sup>**

<sup>1,2</sup>Челябі мемлекеттік университетінің Қостанай филиалы,  
Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.;

<sup>3,4</sup>М. Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университеті,  
Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.;

<sup>5</sup>А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті,  
Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.

<sup>1</sup>ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1953-8842>

<sup>2</sup>ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7179-3456>

<sup>3</sup>ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1123-1085>

<sup>4</sup>ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3166-4987>

<sup>5</sup>ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9075-7460>

\*e-mail: [olga\\_mishulina@mail.ru](mailto:olga_mishulina@mail.ru)

## **КӘСІПОРЫННЫҢ ШЫҒЫНСЫЗ ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУ ЖӘНЕ БОЛЖАУ**

Бұл мақалада шығынсыздықты талдаудың пәндік саласы мен компоненттік құрамы (CVP талдау), оның кәсіпорынды басқаруға арналған функционалдығы қарастырылады. Бұл әдіс шығын мәндерін, өнімді сату (өндіру) көлемін және пайданы болжауға көмектеседі. Зерттеудің мақсатты бағыты болып кәсіпорынның даму бағыттарын негіздеу үшін шығынсыздықты талдаудың құралдары мен функционалдық мүмкіндіктерін пайдалану табылады. Шығынсыздық теориясының мақсаты көрсетілген, CVP талдауының тақырыптық бағыттары жүйеленген, оның мазмұнын көрсететін төрт тәсіл бөліп көрсетілген, келесідей пәндік саланың негізгі элементтерінің мазмұны ашылған: маржалық кірістің, қамту ставкаларының, шығынсыздық нүктесінің (рентабельділік шегі), қаржылық беріктік қорының және жұмыс тұтқасының. Ауыл шаруашылығы ұйымының мысалында шығынсыздыққа талдау жүргізілді, оның шаруашылық қызметінің табыстылығын арттыру бағыттары негізделді. CVP талдауының қызметтік мүмкіндігін кеңейту және ауыл шаруашылық ұйымының қызметін болжау үшін

*сезімталдықты талдауды, қаржылық нәтижелерді жоспарлау матрицасы және шығынсыздықты басқару, сондай-ақ басқару шешімдерін қабылдау кезінде пайда табудың балама нұсқаларын таңдау үшін сценарийлік әдісті қолдану ұсынылды. Кәсіпорынның шығынсыз қызметіне талдау және болжау жүргізудегі қиындықтар анықталды, олар «директ-костинг» жүйесі бойынша шығындарды есептеудің нормативтік-құқықтық реттелмеуімен, маржсалық кірісті есептеу әдістемесімен және басқарушылық есепке алу жүйесін қалыптастырумен байланысты.*

*Кілтті сөздер: пайда, шығынсыз қызмет, басқарушылық шешім, жоспарлау, шығынсыздық нүктесі, жұмыс тұтқасы, сезімталдық талдауы, сценарийлік әдіс.*

### **Кіріспе**

Нарықтық экономика жағдайындағы кәсіпорындардың ішкі және сыртқы ортасының қарқыны, ең алдымен, икемділік пен экономикалық орындылық қағидаттарына негізделген басқарудың жаңа тәсілдерін талап етеді. Кәсіпорындардың экономикалық қызметін басқарудың сапалы жаңа деңгейінің осындай әдістерінің бірі – пайда мен өнімді сату көлемінің және шығындардың өзара байланысына негізделген шығынсыздықты талдау [1, 213-б.]. Шығынсыздықты талдау қаржылық нәтижелердің өсуін немесе төмендеуін, экономикалық қызметті жүзеге асырудың қауіпсіздік аймағына кіру немесе шығу ықтималдығын болжауға мүмкіндік беретін диагностикалық құрал ретінде қарастырылады. Шығынсыздықты талдаудың рөлінің артуы мұндағы қаржылық мақсаттарды, кәсіпорынның функционалдық даму стратегияларын жоспарлау және іске асыру кезінде бақылау нүктелері арқылы оларға жету жолдарын оқшаулаумен түсіндіріледі. Қазіргі уақытта кәсіпкерлік субъектілері қызметінің қолайлы қаржылық нәтижелерін қалыптастырумен байланысты көптеген проблемалар бар және оларға қол жеткізу сатылған өнімнің бағасы, шығындары, көлемі мен құрылымы арасындағы өзара тәуелділікті, өзара байланысты анықтауды көздейді. Шығынсыздықты талдау қызметтің қазіргі қаржылық нәтижелерін бағалауға ғана емес, сонымен қатар болашақта тиімді экономикалық қызметтің нұсқаларын негіздеу және таңдау үшін сыртқы және ішкі орта факторларының әсерін біріктіруге мүмкіндік береді. Бұл таңдалған зерттеу тақырыбының өзектілігін дәлелдейді.

Сонымен қатар, шығынсыздықты талдау теориясы мен практикасы белсенді зерттеудің тақырыбы емес. Шаруашылық жүргізуші субъектінің сыни немесе сыни емес жағдайы туралы аналитикалық ақпарат алу, оның

қызметінің қаржылық нәтижелерін болжау шығынсыздықты талдаумен және басқару шешімдерін негіздеумен тікелей байланысты. Зерттеудің мақсаты – ауыл шаруашылығы ұйымдарының шығынсыз қызметінің бағыттарын негіздеу. Зерттеу объектісі – аграрлық тауар өндірушінің шаруашылық қызметінің қаржылық нәтижелері, ал зерттеу пәні – шығынсыздықты талдау негізінде шаруашылық қызметтің табыстылығын бағалау және арттыру жолдары. Сыртқы ортаның жағымсыз факторларының әсерін еңсеру және шығынсыз әрекеттерді жүзеге асырудың ресурстық әлеуетін іске асыру, пайданың қалыптасуы және оның көлемін болжау процесін басқару үшін оларды бағалаудың кешенді және жүйелі әдістері қажет. Олардың ішінде дамудың тактикалық және стратегиялық бағыттарын қабылдау мен іске асыруда аграрлық менеджменттің қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын шығынсыздық тұжырымдамасын және оның құралдарын пайдалануға ерекше мән беріледі.

### **Материалдар мен әдістері**

Зерттеу пәндік саланың проблемалары, құрамдас бөліктері, сондай-ақ кәсіпорынның шығынсыз қызметі факторлары бойынша отандық және шетелдік экономикалық ғылым өкілдерінің теориялық тұжырымдамаларына негізделген. Зерттеуде Қостанай облысының ауыл шаруашылығы ұйымының ақпараттық деректері пайдаланылды. Шаруашылық қызметтің қаржылық нәтижелерін бағалау және болжау үшін экономикалық талдаудың дәстүрлі әдістерімен қатар (орташа шамалар әдісі, аналитикалық кестелер құру, салыстыру) шығынсыздықты талдау құралдары қолданылды: сезімталдықты талдау, ауылшаруашылық ұйымының даму перспективаларын негіздеуге сценарийлік тәсіл. Пайданы жүйелі, кешенді факторлық зерттеудің логикалық дәйектілігі және одан туындайтын жалпылау сезімталдықты талдауды қолдана отырып, CVP талдауының функционалдығын кеңейтуге мүмкіндік берді, операциялық шығындар мен пайда мөлшерінің сатылған өнім көлемінің динамикасына реакциясы ретінде, ситуациялық тәсіл арқылы оның шамасы мен қаржылық нәтижелерінің өзгеру жағдайларын модельдеуге мүмкіндік берді.

### **Нәтижелер және талқылау**

Шығынсыздықты талдаудың (CVP талдау) тақырыптық фокусы мәселесі әлі де даулы күйінде қалып отыр. Бастапқыда шығынсыздықты талдау экономикалық және өндірістік көрсеткіштердің шекаралық немесе кедергі мәндерін зерттеуге бағытталған. Көрсеткіштің кедергі немесе шекаралық мәні деп оның шамасы (критикалық деңгейі) түсініледі, одан ауытқу теріс немесе оң экономикалық нәтижеге әкеледі [2, 9-б.]. CVP талдауының мақсаты - қазіргі уақытта шаруашылық қызметтің тұрақты кірістілігіне

қалай қол жеткізуге болатындығын анықтау, сонымен қатар болашақта кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Бұл ақпарат кәсіпорынды басқару үшін өте маңызды, өйткені ол өнімді шығарудың (сатудың) маңызды деңгейлерін түзетуге және кәсіпорынның экономикалық қызметіндегі оқиғаларды дамытудың балама нұсқаларын ұсынуға мүмкіндік береді [3, 60-6.].

CVP талдауының тақырыптық бағыттарын жүйелеу оның мазмұнын анықтауда төрт тәсілді бөлуге мүмкіндік берді. Бірінші науқанның өкілдері талдаудың бұл түрін ішкі басқарушылық талдаудың элементі ретінде қарастырады, шығынсыздықты талдауды «кілтке» дейін төмендетеді (шығынсыздық нүктесі мен рентабельділік шегі, яғни өнімді сатудан түскен кіріс барлық шығындардың сомасына тең болатын сатылым көлемі), оның көмегімен кәсіпорындағы нақты шаруашылық жағдай ашылады [4, 53-6.]; [5, 80-6.].

Экономист ғалымдардың екінші тобы CVP талдауын кәсіпорындағы шығындарды басқару әдістерінің біріне дейін азайтады, оларды айнымалы және тұрақты бөліктерге бөледі және олардың шамасын басқарады, шекті кіріс санатын бөледі [6, 142-6.]. Үшінші тәсіл аясында авторлар CVP талдауы олардың өсу резервтерін анықтау үшін детерминирленген факторлық пайда мен рентабельділікті талдаудың заманауи аналитикалық әдісі болып табылады, оны басқару шешімдерін негіздеу үшін пайдалануды елемейді деп санайды [7, 196–198-66.]. Төртінші бағыт өкілдері кәсіпорынның шаруашылық қызметін болжау және өндіріс (сату) көлеміне, сату бағасына, тұрақты шығындар мөлшеріне, пайдаға, пайда болу ықтималдығына және операциялық тәуекел деңгейін бағалауға, өндірістік бағдарлама мен ассортимент саясатының негіздемесіне, аутсорсингке, технологияға және жабдыққа қатысты әртүрлі басқару шешімдерін қабылдау үшін шығынсыздық нүктесін есептеу формулаларын өзгерту керек деп санайды [8].

Қарастырылып отырған талдаудың тақырыптық мақсатына қатысты осы төрт тәсілді біріктіретін жалпы нәрсе-динамикадағы өнімді сатудан түскен пайданы бағалау, шығындардың мінез-құлық теориясы (тұрақты және ауыспалы) негізінде қызметтің қаржылық нәтижелерін болжау және берілген шектеулер бойынша шекті кіріс, яғни шығынсыздықты басқару. CVP талдауының дәстүрлі моделі жиынтық кірістер мен шығындардың дамуының сызықтық барысының болуын, өндіріс пен сату көлемінің теңдігін және шығындар-көлем-пайда қатынасына әсер ететін факторлардың өзгермейтіндігін болжайды. Оның пәндік өрісін көрсететін шығынсыздықты талдаудың құрамдас бөлігі шекті кіріс, кірістілік шегі (шығынсыздық

нүктесі), өндірістік тұтқасы және қаржылық қауіпсіздік маржасымен ұсынылған [9, 48-б.].

Шығынсыздықты талдаудың практикалық аспектісі ретінде Қостанай облысының ауыл шаруашылығы ұйымы мысал ретінде келтірілген, негізгі қызмет түрі дәнді дақылдарды өсіру болып табылатын (1-кесте).

1-кесте – Кәсіпорын қызметінің шығынсыздық талдауы

| <b>Көрсеткіштер</b>                                              | <b>2020-2021 жж.</b> | <b>2022-2023 жж.</b> |
|------------------------------------------------------------------|----------------------|----------------------|
| Астықты өткізу көлемі, ц                                         | 8129                 | 9523                 |
| Астық сатудан түскен ақшалай түсім, мың теңге                    | 68527                | 87269                |
| Тұрауы шығындар, мың теңге                                       | 22985                | 32668                |
| Маржалық пайда, мың теңге                                        | 45624                | 53638                |
| Операциялық пайда, мың теңге                                     | 22639                | 20970                |
| Сату бағасы 1 ц, теңге                                           | 8430                 | 9164                 |
| Айнымалы шығындар 1 ц астыққа, теңге                             | 2817                 | 3532                 |
| Маржалық табыс 1 ц астыққа, теңге                                | 5613                 | 5632                 |
| Маржалық табыс коэффициенті                                      | 0,666                | 0,615                |
| Шығынсыздық нүктесі:                                             |                      |                      |
| ц                                                                | 4095                 | 5800                 |
| мың теңге                                                        | 34512                | 53119                |
| Қауіпсіздік маржасы:                                             |                      |                      |
| ц                                                                | 4034                 | 3723                 |
| мың теңге                                                        | 34015                | 34150                |
| %                                                                | 49,6                 | 39,1                 |
| Жұмыс тұтқасының күші                                            | 2,01                 | 2,56                 |
| Шығынсыздық коэффициенті                                         | 1,98                 | 1,64                 |
| Ескерту: Кәсіпорынның мәліметтері бойынша авторлармен есептеген. |                      |                      |

Пайда ауытқуларының едәуір амплитудасы ақшалай түсімдегі маржалық пайданың жоғары үлесімен түсіндіріледі, бұл астық өндіру мен сату көлемінің өзгеру динамикасын және астық нарығының конъюнктурасын көрсетеді. Талданған кезеңдегі ақшалай түсімнің сыни мәні (рентабельділік шегі) 35,0 %-ға өсті. Рентабельділік шегінің ұлғаюы астық өнімдерінің сату бағасының (+ 8,7 %) және өнімді өндіру мен өткізуге жұмсалған шығындардың сомасының (+44,5 %) өсуіне байланысты болады. Осыған ұқсас жағдай шығынсыздық нүктесінің көрсеткіші бойынша (астықты заттай түрде өткізу көлемі) – 41,6 %-ға өсу байқалады. Осының салдарынан қаржылық беріктік қоры 10,5 тармақшаға төмендеді. Бұл кәсіпорынның

нөлдік пайда нүктесінде болуы үшін өнімді сатудың 39,1 %-ға төмендеуіне әкеледі. Бұл көрсеткіштер астық өндіру тиімділігінің төмендегенін көрсетеді.

Астық өндірісіндегі пайда көрсеткіштеріне ағымдағы шығындар әсер етті, бұл өндіріс тұтқасының әсерінен көрінді: іс жүзінде 9523 ц-қа тең көлемге қатысты астықты өткізу көлемінің кез келген өсімі астық өндірісіндегі пайданың 2,56-дан астамына алып келеді. Жалпы алғанда, шығынсыздық коэффициенті экономикалық қызметтің қаржылық тұрақтылығын көрсетеді, бірақ оның динамикадағы мәні төмендегендіктен, бұл пайда табуға байланысты проблемалардың пайда болуын көрсетеді. Іс-әрекеттің балама нұсқаларын таңдауға байланысты шығынсыздықты талдау негізінде қабылданған шешімдердің екі ерекшелігі бар: олар қысқа мерзімді кезеңге арналған және айнымалы шығындар өзекті болып табылады. Шешімнің бұл түрін қабылдаудағы негізгі мақсат – өнімді сату көлемі, сату бағасы, меншікті айнымалы және жиынтық тұрақты шығындар арасындағы ең тиімді қатынастарды таңдау. Оңтайлы шешімді таңдау маржалық табыс көрсеткішінің максималды мәніне (жалпы немесе үлес) және оның ақшалай түсімдегі үлесіне негізделеді. Бұл параметр тұрақты шығындарды сіңіруге және пайда табуға қабілетті өнім, жұмыс, қызмет туралы ақпарат береді. Шығынсыздықты талдауды пайданың сезімталдығын және (немесе) шығынсыздық нүктелерін оның факторларының әрқайсысының жеке-жеке 1 %-ға өзгеруіне қолдана отырып кеңейтуге болады және мұндай өзгерістердің ықтимал салдарын бағалауға, ең күшті әсер ететін параметрді бөліп көрсетуге, кәсіпорынның экономикалық қызметін жетілдірудің ең перспективалы бағыттарын анықтауға болады [10, 51-6.].

2-кестеде сезімталдықты талдау нәтижелері бойынша ауыл шаруашылығы ұйымындағы қаржылық нәтижелерді жоспарлау және қызметтің шығынсыздығын басқару матрицасы жасалды.

2-кесте – Ұйымдағы шаруашылық қызметтің пайдасы мен шығынсыздығын жоспарлаудың негізгі бағыттары

| <b>Қ а р ж ы л ы қ<br/>нәтижелердің өзгеруіне<br/>әсері</b>      | <b>Жоспарлаудың негізгі бағыттары</b>           |                                                |                                       |
|------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------|------------------------------------------------|---------------------------------------|
|                                                                  | <b>Айнымалы<br/>шығындардың<br/>1 % өзгеруі</b> | <b>Тұрақты<br/>шығындардың<br/>1 % өзгеруі</b> | <b>Сату көлемінің<br/>1 % өзгеруі</b> |
| Шығынсыздық нүктесінің өзгеруі                                   | +, - 0,6 %                                      | +, - 0,9%                                      | +, - 1,4%                             |
| Операциялық пайданың өзгеруі                                     | +, - 1,6%                                       | +, - 1,5 %                                     | +, 3,7%                               |
| Ескерту: Кәсіпорынның мәліметтері бойынша авторлармен есептеген. |                                                 |                                                |                                       |



Пайда мөлшеріне әсер ету дәрежесі бойынша сату көлемі, өзгермелі шығындар, тұрақты шығындар деп төмендеу тәртібімен жүреді.

Шаруашылық басшысы сату саясатына және ағымдағы шығындарды басқару мәселелеріне көп көңіл бөлуі керек, бұл өндірістік левередждің әсерінен көрінеді, өйткені бұл тиімділікті қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, астыққа сұраныс пен нарықтық бағаға қатысты қолайсыз нарықтық жағдайда операциялық тәуекелдер пайда болады, өнімді сатудан түскен пайда мөлшері айтарлықтай азаяды. Аграрлық тауар өндіруші өз қызметін нарықтық баға деңгейіне әсер ете алмайтын, бірақ оны нарық тарапынан берілген ретінде ғана қабылдай алатын бәсекелестіктің жоғары деңгейі жағдайында жүзеге асырады. Сондықтан кәсіпорынның қаржылық тиімділігін арттырудың негізгі нұсқалары шығындарды басқару болып табылады – операциялық тұтқа механизмін есепке алу арқылы басқарудың өзгеретін жағдайларында олардың арақатынасын жедел өзгерту, сонымен қатар өндіріс пен өнімді сату көлемінің өсуі. Бұл кәсіпорын менеджментінің қарамағында оның шаруашылық қызметін бақылау және реттеу бойынша негізделген ұсыныстарға ие болуға мүмкіндік береді.

Сценарийлік тәсілді қолдана отырып, экономикадағы астық өндірісінің пайдасы мен рентабельділігін болжау үшін операциялық тұтқа күшінің көрсеткішін қолданамыз (3-кесте).

### 3-кесте – Астық өндірісінің келешектегі табыстылығын есептеу

| Көрсеткіштер                                                     | 2022-2023 жж.<br>орташа | Сценарий 1 | Сценарий 2 |
|------------------------------------------------------------------|-------------------------|------------|------------|
| Астық өнімділігі 1 га, ц                                         | 11,3                    | 8,1        | 14,6       |
| Өткізу көлемі, ц                                                 | 9523                    | 6494       | 12656      |
| Сатудан түскен ақшалай түсім, мың теңге                          | 87269                   | 59511      | 115980     |
| Өнімді сатудан түскен түсімнің өзгеруі, %                        | 100,0                   | 68,1       | 132,8      |
| Ақшалай түсімнің өсу (төмендеу) қарқыны, %                       | -                       | -31,9      | +32,8      |
| Жұмыс тұтқасының күші                                            | 2,56                    |            |            |
| Шығынсыздық нүктесі, ц                                           | 5800                    |            |            |
| Пайданың өзгеру қарқыны, %                                       | -                       | -81,7      | +84,0      |
| Операциялық пайда, мың теңге                                     | 20970                   | 3838       | 38585      |
| Толық өзіндік құны, мың теңге                                    | 66299                   | 55673      | 77395      |
| Рентабельділік деңгейі, %                                        | 31,6                    | 6,8        | 49,8       |
| Қауіпсіздік маржасы, %                                           | 39,1                    | 10,6       | 54,1       |
| Ескерту: Кәсіпорынның мәліметтері бойынша авторлармен есептеген. |                         |            |            |

Өндірістік тұтқаның әсері астықты сату көлемінің өзгеруіне қарағанда экономикалық қызметтің қаржылық нәтижелері мен экономикалық қауіпсіздігінің өзгеруінен көрінеді. Ең ықтимал сценарийден (2022–2023 жж. орташа есеппен) пессимистік сценарийге көшу кезінде қаржылық беріктік қоры 28,5 тармақшаға, ал пайда мөлшері – 17132 мың теңгеге азаяды. Шаруашылық қызметті жүргізудің оптимистік нұсқасымен шаруашылықта астық өндірудің қауіпсіздік маржасы мен рентабельділік деңгейі тиісінше 15,0 т. және 18,2 т. өседі. Сату көлемінің өсуінің әрбір келесі пайызы пайда сомасының өсу қарқынына әкеледі. Зерттеу барысында шаруашылық қызмет тәжірибесінде шығынсыздықты талдауды қолданумен байланысты негізгі проблемалар анықталды:

- CVP талдауы ұйымдастырушылық – әдістемелік аспектілері қазақстандық заңнаманың құқықтық реттеуінде көрсетілмеген «директ-костинг» жүйесін пайдалана отырып, шығындар есебінде негізделуі керек

- «direct-costing» жүйесі, сондай-ақ шығынсыздықты талдау ішкі басқарудың әдістері мен құралдары ретінде қарастырылады және экономикалық субъектінің өз қызметінің мақсаттары мен міндеттері және оларға қол жеткізу тәсілдері туралы өз идеяларына сүйене отырып жүзеге асырылуы мүмкін;

- шығындарды толық сіңіру әдісі бойынша бухгалтерлік (қаржылық) және салықтық есепке алу шеңберінде нормативтік реттеуге сәйкес шығындар мен қаржылық нәтижені қалыптастыру қажеттілігіне байланысты шығындарды тұрақты және ауыспалы шығындарға бөлудегі қиындықтар;

- шартты түрде тұрақты және ауыспалы шығындардың мінез-құлқы мен саралануы өндіріс көлеміндегі өзгерістерге негізделген, бұл өндіріс шығындарының салалық сипатын, сондай-ақ технологиялық процеске тікелей байланысты шығындарды және оны жүзеге асыру шарттары болып табылатын шығындарды ескеруге мүмкіндік бермейді;

- ауыл шаруашылығы өндірісіндегі экономикалық теорияға сәйкес шекті табысты есептеудің күрделілігі;

- кәсіпорында менеджменттің ақпараттық жүйесі ретінде басқару есебінің болмауы.

### **Қорытынды**

CVP талдауының тақырыптық мақсатына қатысты ғылыми көзқарастарды жүйелеу оның белгілі бір шектеулер кезіндегі шығындардың мінез-құлқы (тұрақты және ауыспалы) және шекті кіріс теориясына негізделген уақыт бойынша өнімді сатудан түсетін пайданы бағалауға, қаржылық нәтижелерді болжауға болатынын көрсетеді, яғни шығынсыздықты басқару.

Залалсыздыққа талдау жүргізу кезінде шаруашылық жүргізуші субъект қызметінің қаржылық нәтижелеріне объективті баға алу үшін ескерілуі тиіс бірқатар жорамалдар қабылданады.

Оның пәндік өрісін көрсететін шығынсыздықты талдаудың құрамдас бөлігі маржалық табыс, рентабельділік шегі (шығынсыздық нүктесі), өндірістік тұтқа және қаржылық қауіпсіздік маржасымен ұсынылған. Оңтайлы шешімді таңдау маржалық табыс көрсеткішінің максималды мәніне (жалпы немесе үлес) және оның ақшалай түсімдегі үлесіне негізделеді. Бұл параметр тұрақты шығындарды сіңіруге және пайда табуға қабілетті өнім, жұмыс, қызмет туралы ақпарат береді.

Шығынсыздықты талдаудың функционалдық мүмкіндіктері пайданың оның негізгі параметрлеріне сезімталдығын талдау арқылы сценарийлік тәсілмен және кәсіпорынның шығынсыз қызметін бағалау мен болжауға өндірістік тұтқаның көріну механизмін ескере отырып кеңейтіледі. Бұл қаржылық нәтижелердің әртүрлі комбинацияларын модельдеуге, қауіпсіздік ауқымын бақылауға, тәуекелді бағалауға, бизнес субъектісі қызметінің қолда бар баламалы нұсқаларының ішінен неғұрлым тиімдісін және нәтижелісін таңдауға мүмкіндік береді. Ұйымда шығынсыздық тұжырымдамасын іс жүзінде жүзеге асырумен байланысты проблемалар әдістемелік сипатта болады және оның негізгі көрсеткіштерін есептеу тәртібімен байланысты. Оларды шешу үшін шығынсыздықты талдаудың ақпараттық базасы ретінде өндірістік және басқарушылық есеп жүйесін құру қажет.

## ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Sintha, L.** Importance of break-even analysis for the micro, small and medium enterprises [Text] // International Journal of Research – GRANTHAALAYAH. – 2020. – V 8 (6). – P. 212–218. – <https://doi.org/10.29121/granthaalayah.v8.i6.2020.502>

2 **Джанабасев, Е.** Точка безубыточности – кромка безопасности [Текст] // Norwegian Journal of development of the International Science. – 2021. – № 76. – С. 9–12. – <https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-76-2-9-12>

3 **Здоровец, И. Ю.** Использование CVP-анализа для управления эффективностью производства сельскохозяйственной продукции [Текст] // Инновации в АПК : проблемы и перспективы. – 2018. – № 4 (20). – С. 59–64.

4 **Пестрякова, Т. П.** Механизм управления безубыточностью производства на предприятии [Текст] // Экономический анализ : теория и практика. – 2023. – №4. – С. 52–56.

5 **Дорошук, А. И.** Маржинальный анализ состояния производства культур растениеводства [Текст] // Новая наука : теоретический и практический взгляд. – 2023. – №4-1(75). – С. 78–85.

6 **Трясицина, Н. Ю.** Развитие управленческого анализа затрат как инструмента повышения эффективности агробизнеса [Текст] // Экономика и управление : проблемы, решения. – 2022. – № 5. – Т. 2. – С. 141–146. – <https://doi.org/10.36871/ek.up.p.r.2022.05.02.021>.

7 **Куркина, С. М.** Маржинальный анализ финансовых результатов деятельности предприятия [Текст] // Международный научный журнал «Инновационная наука». – 2022. – № 4. – С. 196–198.

8 **Гамулинская, Н. В., Рогожникова, О. И.** Понятие, история и этапы маржинального анализа [Текст] // Электронный научный журнал «ВЕКТОР ЭКОНОМИКИ». – 2023. – №12. – [https://doi.org/10.51691/2500-3666\\_2023\\_12\\_13](https://doi.org/10.51691/2500-3666_2023_12_13).

9 **Mishulina, O. V., Alybaev, D. B., Gorelova, N. S.** Efficiency of agricultural production : situation analysis [Text] // Проблемы агорынка. – 2024. – №4. – С. 46–54. – <https://doi.org/10.46666/2024-4.2708-9991.04>.

10 **Кальницкая, И. В., Васина, И. В.** Расширение функциональных возможностей CVP-анализа [Текст] // Управленческий учет. – 2024. – №2. – С. 49–54. – <https://doi.org/10.25806/uu202449-54>

## REFERENCES

1 **Sintha, L.** Importance of break-even analysis for the micro, small and medium enterprises. International Journal of Research – GRANTHAALAYAH. – 2020. – v 8(6). – P. 212–218. – <https://doi.org/10.29121/granthaalayah.v8.i6.2020.502>

2 **Dzhanabaev, E.** Tochka bezubytchnosti – kromka bezopasnosti [Break-even point - the margin of safety] [Text] // Norwegian Journal of development of the International Science. – 2021. – №76. – P. 9–12. – <https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-76-2-9-12>

3 **Zdorovec, I. Ju.** Ispol'zovanie CVP-analiza dlja upravlenija jeffektivnost'ju proizvodstva sel'skoxozjajstvennoj produkcii [Using CVP Analysis to Manage Agricultural Production Efficiency] [Text] // Innovacii v APK : problemy i perspektivy. – 2018. – №4 (20). – P. 59–64.

4 **Pestriakova, T. P.** Mehanizm upravlenija bezubytchnost'ju proizvodstva na predpriyatii [Mechanism for managing production breakeven at an enterprise] [Text] // Jekonomicheskij analiz: teorija i praktika. – 2023. – № 4. – P. 52–56.

5 **Doroshhuk, A. I.** Marzhinal'nyj analiz sostojaniya proizvodstva kul'tur rastenievodstva [Marginal analysis of the state of production of crops] [Text] // Novaja nauka : teoreticheskij i prakticheskij vzgljad. – 2023. – №4-1(75). – P. 78–85.

6 **Trjasicina, N. Ju.** Razvitie upravlencheskogo analiza zatrat kak instrumenta povyshenija jeffektivnosti agrobiznesa [Development of management cost analysis as a tool for increasing the efficiency of agribusiness] [Text] // Jekonomika i upravlenie: problemy, reshenija. – 2022. – № 5. – Vol. 2. – P. 141–146. – <https://doi.org/10.36871/ek.up.p.r.2022.05.02.021>.

7 **Kurkina, S. M.** Marzhinal'nyj analiz finansovyh rezul'tatov dejatel'nosti predpriyatija [Marginal analysis of financial results of the enterprise's activities] [Text] // Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal «Innovacionnaja nauka». – 2022. – №4. – P.196–198.

8 **Gamulinskaja, N. V., Rogozhnikova, O. I.** Ponjatie, istorija i jetapy marzhinal'nogo analiza [Concept, history and stages of marginal analysis] [Text] // Jelektronnyj nauchnyj zhurnal «VEKTOR JeKONOMIKI». – 2023. – №12. – [https://doi.org/10.51691/2500-3666\\_2023\\_12\\_13](https://doi.org/10.51691/2500-3666_2023_12_13).

9 **Mishulina, O. V., Alybaev, D. B., Gorelova, N. S.** Efficiency of agricultural production: situation analysis [Text] // Problemy agrorynka. – 2024. – №4. – P. 46–54. – <https://doi.org/10.46666/2024-4.2708-9991.04>.

10 **Kal'nickaja, I. V., Vasina, I. V.** Rasshirenie funkcional'nyh vozmozhnostej CVP-analiza [Expanding the functionality of CVP analysis] [Text] // Upravlencheskij uchët. – 2024. – №2. – P. 49–54. – <https://doi.org/0.25806/uu2202449-54>

20.03.25 ж. баспаға түсті.

09.04.25 ж. түзетулерімен түсті.

30.04.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

\**О. В. Мишулина<sup>1</sup>, Н. С. Горелова<sup>2</sup>, М. Т. Кулубеков<sup>3</sup>,*

*А. Ж. Кулубекова<sup>4</sup>, С. Е. Сулейменова<sup>5</sup>*

<sup>1,2</sup>Костанайский Филиал Челябинского государственного университета, Республика Казахстан, г. Костанай;

<sup>3,4</sup>Костанайский инженерно-экономический университет имени М. Дулатова, Республика Казахстан, г. Костанай;

<sup>5</sup>Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы, Республика Казахстан, г. Костанай.

Поступило в редакцию 20.03.25.

Поступило с исправлениями 09.04.25.

Принято в печать 30.04.25.

## **АНАЛИЗ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ БЕЗУБЫТОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ**

*В данной статье рассмотрены предметная область и компонентный состав анализа безубыточности (CVP-анализ), его функциональные возможности для управления предприятием. Данная методика помогает прогнозировать значения издержек, объема реализации (производства) продукции и прибыли. Целевая направленность исследования заключается в использовании инструментов и функциональных возможностей анализа безубыточности для обоснования направлений развития предприятия. Показано предназначение теории безубыточности, систематизированы тематические области CVP-анализа, выделены четыре подхода к его содержанию, раскрыто наполнение ключевых элементов предметной области: маржинального дохода, ставки покрытия, точки безубыточности (порога рентабельности), запаса финансовой прочности и операционного рычага. На примере сельскохозяйственной организации проведен анализ безубыточности, обоснованы направления повышения прибыльности ее хозяйственной деятельности. Для расширения функциональных возможностей CVP-анализа и прогнозирования деятельности сельскохозяйственной организации предложено использование анализа чувствительности, матрицы планирования финансовых результатов и управления безубыточностью, а также сценарный подход для выбора альтернативных вариантов получения прибыли при принятии управленческих решений. Выявлены трудности в проведении анализа и прогнозирования безубыточной деятельности предприятия, которые связаны с отсутствием нормативно-правового регулирования учета затрат по системе «директ-костинг», методикой расчета маржинального дохода и формированием системы управленческого учета.*

*Ключевые слова: прибыль, безубыточная деятельность, управленческие решения, планирование, точка безубыточности, операционный рычаг, анализ чувствительности, метод сценариев.*

\*O. V. Mishulina<sup>1</sup>, N. S. Gorelova<sup>2</sup>, M. Kulubekov<sup>3</sup>,  
A. Kulubekova<sup>4</sup>, S. E. Suleimenova<sup>5</sup>

<sup>1,2</sup>Kostanay branch of Chelyabinsk State University,  
Republic of Kazakhstan, Kostanay;

<sup>3,4</sup>Kostanay Engineering and Economics University named after M. Dulatov,  
Republic of Kazakhstan, Kostanay;

<sup>5</sup>Kostanay Regional University named after A. Baitursynuly,  
Republic of Kazakhstan, Kostanay.

Received 20.03.25.

Received in revised form 09.04.25.

Accepted for publication 30.04.25.

## ANALYSIS AND FORECASTING OF BREAK-EVEN ACTIVITIES OF AN ENTERPRISE

*This article examines the subject area and component composition of the break-even analysis (CVP analysis), its functionality for enterprise management. This technique helps to forecast the values of costs, sales (production) volumes and profits. The target focus of the study is to use the tools and functionality of break-even analysis to justify the directions of enterprise development. The purpose of the break-even theory is shown, the subject areas of CVP analysis are systematized, four approaches to its content are identified, the content of the key elements of the subject area is disclosed: marginal income, coverage rate, break-even point (break-even point), financial strength margin and operating leverage. Using the example of an agricultural organization, a break-even analysis is carried out, directions for increasing the profitability of its business activities are substantiated. To expand the functionality of CVP analysis and forecasting the activities of an agricultural organization, it is proposed to use sensitivity analysis, a matrix of financial results planning and break-even management, as well as a scenario approach to select alternative options for obtaining profit when making management decisions. Difficulties in analyzing and forecasting the break-even activity of an enterprise are identified, which are associated with the lack of legal regulation of cost accounting under the direct costing system, a methodology for calculating marginal income and the formation of a management accounting system.*

*Keywords: profit, break-even activity, management decisions, planning, break-even point, operating leverage, sensitivity analysis, scenario method.*

Теруге 19.05.2025 ж. жіберілді. Басуға 30.06.2025 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

17,1 Mb RAM

Шартты баспа табағы 34,8

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: А. К. Мыржикова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4407

Сдано в набор 19.05.2025 г. Подписано в печать 30.06.2025 г.

Электронное издание

17,1 Mb RAM

Усл.п.л. 34,8. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: А. К. Мыржикова

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4407

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: [kereku@tou.edu.kz](mailto:kereku@tou.edu.kz)

[www.vestnik.tou.edu.kz](http://www.vestnik.tou.edu.kz)

[www.vestnik-economic.tou.edu.kz](http://www.vestnik-economic.tou.edu.kz)